

JULIEN DANERO IGLESIAS – SATA RÓBERT – VASS ÁGNES

ÁLLAMPOLGÁRSÁG ÉS IDENTITÁS

MAGYARNAK LENNI SZLOVÁKIÁBAN,
ROMÁNNAK LENNI SZERBIÁBAN ÉS UKRAJNÁBAN

Közép- és Kelet-Európa tökéletes laboratórium a határok, identitások és állampolgárságok közötti interakciók tanulmányozására; a kisebbségek, a lakóhelyül szolgáló országok és az anyaországok közötti kapcsolatok pedig folyamatosan fejlődnek és változnak.¹ Nemzeti kisebbségek élnek szerte az újonnan létrejött, nemzetállamivá váló országokban (*nationalizing states*); egyes esetekben az anyaország határának közelében, más esetekben pedig távolabb, a soknemzetiségű birodalmak – mint a Habsburg, az Oszmán és az Orosz Birodalom – első világháború utáni, valamint az államalakulatok – mint a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia – 1989 utáni összeomlását követő politikai és nemzeti újjáalakulások folyamányaként. Nemzeti kisebbségekhez tartozók önazonosságát kívánjuk vizsgálni ebben a kontextusban: olyanokét, akik közel élnek az anyaországuk határához, ami bizonyos eljárások és jogi eszközök – például állampolgárság – révén valamiféle védelmet nyújt számukra. Egy interjúkra és fókuszcsoportos beszélgetésekre épülő terepkutatás eredményeit alapul véve, összehasonlító keretben vizsgáljuk a Szlovákiában élő magyarok, valamint a Szerbiában és Ukrajnában élő románok esetét; megállapítandó, hogy a kisebbségek hogyan tekintenek az állampolgárságra, mint az anyaországhoz, illetve a lakóhelyül szolgáló – nemzetállamivá váló – országhoz fűződő viszonyaik manifesztációjára. Megnézzük, hogy az állampolgárság különböző értelmezései milyen viszonyban állnak a közösségi kötelekekkel, illetve hogyan használatosak a *mi* és *ők* közötti különbség meghatározására, valamint hogy vajon beépülnek-e – és ha igen, hogyan – a kisebbségi közösségek tagjainak önazonosságába; tekintettel arra, hogy feltételezésünk szerint az identitásstruktúra minden egyén esetében többrétű,² és különböző azonosulási szempontok versenge-

¹ BRUBAKER, Rogers: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996; BRUBAKER, Rogers: *Nationalizing States Revisited: Projects and Processes of Nationalization in Post-Soviet States*, In: DANERO IGLESIAS, Julien – WEINBLUM, Sharon – STOJANOVIC Nenad (eds.): *New nation-states and national minorities*, ECPR Press Colchester, 2013, 11–38. p.

² HALL, Stuart: *Political Belonging in a World of Multiple Identities*, In: VERTOVEC Steven – COHEN, Robin (eds.): *Conceiving Cosmopolitanism. Theory, Context and Practice*, Oxford University Press, Oxford, 2002, 25–31. p.

nek benne egymással, attól a kontextustól függően, amelyben az identitás kérdése előkerült.

A több helyszínen zajló terepmunka két nemzeti kisebbségi csoportot, illetve három országot érintett. 2013 októberében, valamint 2014 februárjában és márciusában négy fókuszcsoporthoz beszélgetést bonyolítottunk le Szlovákiában élő magyarokkal, valamint egyet Budapesten, szlovákiai születésű résztvevőkkel, akik átköltözésüket követően már hosszú ideje Magyarországon élnek, a családjuk viszont Szlovákiában maradt.³ 2012 márciusában, májusában és júniusában fókuszcsoporthoz beszélgetéseket és félig strukturált interjúkat folytattunk Vajdaságban és Közép-Szerbiában (17 interjú és 3 fókuszcsoporthoz), 2014 májusában és júniusában pedig Bukovinában és Ukrajnában (17 interjú és 4 fókuszcsoporthoz). Az egyes – életkori szempontból heterogén – csoportokban a résztvevők száma öt és tizenkettő közötti volt. A beszélgetések a magyarokkal és a románokkal is az anyanyelvükön folytak. A fókuszcsoporthoz moderátorai minden esetben azonos kérdéscsoportot vettek végig, de mindegyik csoportnak megvolt a maga dinamikája: a beszélgetés során minden egyes csoport esetében máshová kerültek a hangsúlyok. Az anonim módon zajló interjúk alanyai között voltak olyanok, akik rendelkeztek az anyaországuk állampolgárságával, és olyanok is, akik nem.

A tanulmány a következőképpen épül fel. Először a közép- és kelet-európai állampolgárság-politikák megértéséhez nélkülözhetetlen koncepciókat – a nemzeti identitás, valamint az állampolgárság fogalmát – tárgyaljuk. Ezt követően bemutatjuk a határon túli magyarokra, illetve románokra vonatkozó anyaországi nemzetpolitikákat, annak érdekében, hogy megalkossuk a kisebbségi identitásstruktúrákra vonatkozó elemzésünk hivatkozási kereteit. Tanulmányunk fő része kritikai értékelést nyújt a kisebbségi csoportok különböző tagjai által – a nyelvhasználat és hasonló mindennapi ügyek kezelése, a haza meghatározása vagy a *mi* és *ők* közötti különbségtétel során – mutatott identitásstruktúrák felismerhető mintázataira és alakzataira vonatkozóan. Különös figyelmet fordítunk az állampolgárságra, illetve arra, hogy kisebbségi közösségek tagjai hogyan viszonyulnak az anyaország által kínált állampolgársághoz: hogy vajon ez a formalizált identifikációs csatorna kialakít-e egyfajta új összetartozás-érzést, vagy csupán rugalmas és instrumentalizált kötelék marad az állam és az egyén között. Azt kívánjuk megtudni, hogy vajon az újonnan megszerzett anyaországi állampolgárság módosítja-e az identitásstruktúrák hierarchiáját oly módon, hogy az anyaország állampolgársága lesz az összes közül a legkedvesebb.

³ A kutatás a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete kutatási projektjének keretében készült, amelynek vezetője Papp Z. Attila volt.

Nemzeti identitás és állampolgárság

A nemzeti identitás olyan fogalom, amely politikai törekvések szervezőelemként szolgálhat – és gyakran szolgál is. A mi felfogásunkban a nemzet tudatilag konstruált, elképzelt politikai közösség,⁴ a nemzeti identitás pedig feltételezésünk szerint a kollektív identitás egy formája, amely válogatott, egymással összefüggő kulturális, etnikai, gazdasági, politikai, jogi és territoriális elemekből épül fel.⁵ A nemzeti identitás mint kulturális reprezentációs rendszer szorosan kötődik az egyediség és a *másoktól* való különbözőség érzéséhez – határvonalat húzva a nemzeti értékeket osztók és nem osztók közé.⁶ Ebből az értelmezésből kiindulva azt feltételezzük, hogy a nemzeti identitás nem állandó és koherens valami, hanem inkább törekeny és kontextustól függő.⁷

Mégis, amint arra Brubaker rávilágít, az állam az egyik legfontosabb tényező az identitás tekintetében, és ebben az értelemben a nemzet nem csupán elképzelt közösség, hanem fontos politikai projekt is, valamint az önazonosítás diszkurzív kerete.⁸ Az állampolgárság az állam és az egyén közötti viszony intézményesült formája. Ez a viszony leginkább jogi elveken alapul; mindazonáltal az állampolgárság nem formális, állandó és egyetemes fogalom, hanem inkább „egy sor kölcsönös, kétséges elvárás az államok megbízottjai, valamint társadalmilag konstruált kategóriák tagjai között”.⁹ Az állampolgársági törvények is sok esetben tartalmazznak arra vonatkozó részt, hogy mit jelent a nemzeti közösség tagjának lenni.¹⁰ Ilyen esetekben az állampolgársággal kapcsolatos állami gyakorlatok olyan csatornaként vagy eszközként értelmezhetők, amelynek révén az állam meghatározza, hogy ki lehet és ki nem lehet tagja az adott közösségnek. Az állam nem úgy kezeli az egyéneket, mint emberek sokaságát, hanem mint jól meghatározott – és gyakran nem polgári, hanem etnikai/nemzeti alapon meghatározott – kategóriákba sorolt állampolgárokat. Ez viszont elmosza azt a különbségtételt, amely szerint az állampolgárok kategóriája nem egyezik meg a nemzethez tartozók kategóriájával.¹¹

⁴ ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1983.

⁵ SMITH, Antony: *National Identity*, Penguin Books, London, 1991.

⁶ TAJFEL, Henri: *Differentiations Between Social Groups*, Academic Press, Chicago, 1978.

⁷ DE CILLIA, Rudolf – REISIGL, Martin – WODAK, Ruth: The Discursive Construction of National Identities, *Discourse and Identity*, Vol 10, No. 2, 1999, 149–173. p.

⁸ BRUBAKER, Rogers: *Ethnicity Without Groups*, Harvard University Press, Cambridge, 2004.

⁹ TILLY, Charles: *Citizenship, Identity and Social History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

¹⁰ BROCHMANN, Grete – SELAND, Idunn: Citizenship Policies and Ideas of Nationhood in Scandinavia, *Citizenship Studies*, Vol. 14, No. 4, 2010, 429–443. p.

¹¹ KÁNTOR, Zoltán: The Concept of Nation in the ECE “Status” Laws, *Central European Political Science Review*, Vol. 5, No. 16, 2004, 29–39. p.

A közép- és kelet-európai országokban a (nemzeti) önmeghatározás gyakran etnikai, kulturális és nyelvi szempontokon alapul, ami ezen államok esetében meghatározó az állampolgársággal kapcsolatos politika, illetve annak megvalósulása tekintetében is. Irina Culic szerint az állampolgárság-politikát ebben a régióban leginkább a nemzetépítési folyamatok határozzák meg, illetve „az elitek és az [uralkodó nemzetek által birtokolt] államra vonatkozó népszerű víziók alakítják [...], valamint az [állam] integritását és jólétét érintően érzékelt fenyegetések”.¹² Közép- és Kelet-Európában bevett gyakorlat az állampolgárság felajánlása az etnikai közösség külföldön élő tagjai számára. A világnak ezen a részén gyakori, hogy a nemzetállamok kvázi-állampolgárságot, állampolgársághoz fűződő jogokat vagy külső állampolgárságot nyújtanak az etnikai közösség külföldön, kisebbségben élő részéhez tartozóknak. Az etnikai közösség határon túli tagjaira irányuló efféle proaktív politika nemcsak történelmi kötelekeken vagy összetartozás-érezésen alapulhat, hanem az anyaországi felelősség elvén is; vagyis azon, hogy az anyaországnak meg kell védenie az etnikai közösség szomszédos országokban élő tagjait.

Adott, hogy a régió országai multietnikusak, a különböző etnikai kisebbségi közösségek tagjai gyakran nem az állampolgárságuk szerinti országgal, hanem az anyaországukkal azonosulnak.¹³ Ez lehet az egyik oka annak, hogy gyakran érzik magukat társadalmi kívülállónak: állampolgárai ugyan az adott országnak, ám nemzetiség szempontjából különböznek a többségtől. Az elidegenedettségnek ez az érzése erősebben jelentkezik azokban az országokban, ahol a kisebbségi közösségeknek az asszimiláció jelenségével, hátrányos megkülönböztetéssel, illetve a kisebbségi jogaik korlátozásával kell szembenézniük. Ezekben az esetekben a lakóhely szerinti ország állampolgárságának nincs tartalmi jelentősége, mivel a kisebbséghez tartozók inkább az anyaországához tartozónak érzik magukat.

A külföldön élő magyarokra és románokra irányuló anyaországi nemzetpolitika

A jelenlegi helyzet, valamint a vizsgált kisebbségi közösségek jelenleg zajló önazonosítási folyamatainak jobb megértése érdekében tekintsük át röviden a szlovákiai magyarok, illetve a szerbiai és ukrainai románok, valamint az anyaországaik közötti kapcsolatokat; továbbá azt, hogy ezek a kapcsolatok hogyan alakítják tartalmilag a szóban forgó országok állampolgárság-politi-

¹² CULIC, Irina: Dual Citizenship Policies in Central and Eastern Europe, *Working Papers in Romanian Minority Studies*, 2009/5, 149–173. p.

¹³ KYMLICKA, Will: *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, New York, 1995.

káját – azt, ami Constantin Iordachi szerint „a nemzeti »képzelt közösségek« újraalkotására irányuló általános erőfeszítések része, háttérét pedig a poszt-kommunizmusban végbemenő társadalmi-politikai és területi újjászerveződés adja”.¹⁴

A magyar etnikai közösségek számára az 1989-es változások új lehetőséget teremtettek arra, hogy újjászervezzék a kisebbségi lét intézményi, társadalmi és politikai kereteit – azoknak a nemzetállamivá váló országoknak (*nationalizing states*) a területén, ahol éltek. Ezzel összefüggésben az elsődleges és legfontosabb cél a kisebbségi – oktatási és kulturális – intézmények (új)létrehozása és fenntartása, a kisebbségi nyelvhasználat erősítése, valamint a civil és politikai képviselet erős hálózatának létrehozása volt. Ezen okok miatt a rendszerváltást követő korai időszakban a Magyarország és a magyar kisebbségek által lakott országok közötti diplomáciai kapcsolatok kulcsszerepet játszottak a kisebbségi és többségi közösségek közötti, országhatáron belüli kapcsolatok alakulásában.¹⁵ Ez a folyamat szakadt meg a magyar státustörvény 2001-es elfogadásával, ami megváltoztatta a Magyarország és szomszédai közötti viszony természetét. A törvény etnikai, jogi és területi elveket kombinálva rendelkezett a határon túli magyaroknak nyújtandó kedvezményekről, amit a szomszédos államok ellentmondásosnak találtak. A jogszabály a következő években *puhult* ugyan, ám a 2010-es évben a magyar nemzetpolitika új irányt vett a szomszédos országokban élő magyarok vonatkozásában, akik számára Magyarország kedvezményes honosítási eljárás révén tette elérhetővé az állampolgárságot – választójoggal együtt –, a nemzet újraegyesítését célzó, határokon átívelő nemzetépítési folyamat új politikai-jogi eszközeként.

Amikor a kormány javaslatára a magyar parlament elfogadta az állampolgársági törvény módosítását, amely extra-territoriális állampolgárság megszerzését tette lehetővé a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek számára – Magyarországon való tartózkodás előírása nélkül –, Szlovákia volt az egyetlen ország, amely jogi lépésekkel válaszolt a döntésre. A szlovák kormány a magyar döntéssel egy napon fogadta el a szlovák állampolgárságról szóló törvény módosítását, törvényen kívül helyezve a kettős állampolgárságot.¹⁶ Jóllehet korábban Szlovákia tolerálta a kettős állampolgárság vise-

¹⁴ IORDACHI, Constantin: Dual Citizenship and Policies towards Kin Minorities in East-Central Europe. A Comparison between Hungary, Romania and the Republic of Moldova, In: KÁNTOR, Zoltán – MAJTÉNYI, Balázs – IEDA, Osamu – VIZI, Balázs – HALÁSZ, Iván (eds.): *The Hungarian Status Law Syndrome. A Nation Building and/or Minority Protection*, Slavic Research Centre, Hokkaido University, Sapporo, 2004, 239–269. p.

¹⁵ SATA, Robert: The Geopolitics of Minority Politics: Minority Rights under Europeanisation in East-Central Europe, In: FISHER, Sabine – PLEINES, Heiko (eds.): *The EU and Central and Eastern Europe. Successes and Failures of Europeanisation in Politics and Society*, Ibidem-Verlag, Stuttgart, 2009, 15–25. p.

¹⁶ Predpis č. 250/2010 Z. z. Zákon, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č.

lését, és 2005-ig maga is állampolgárságot kínált az országhatárokon kívül élő szlovákoknak,¹⁷ a magyar kedvezményes honosítás elfogadhatatlan volt a szlovák kormány számára.¹⁸ A szlovák politikai elit nem is tagadta, hogy a szigorú törvénymódosítás oka nemcsak az az aggodalom volt, hogy az állampolgárságért folyamodó magyarok lojalitása megkérdőjelezhetővé válna, hanem az a félelem is, hogy a Magyarország által biztosított kedvezményes honosítási eljárás veszélyeztetné a szlovák állam biztonságát és területi integritását.

Amikor Románia mint ország létrejött 1859-ben,¹⁹ illetve 1877–78-ban,²⁰ mintegy 8 millió románt tartottak nyilván az újonnan létrejött ország határain túl: nagy részüket a Habsburg Birodalomhoz tartozó régiókban – Bukovinában, Erdélyben és Bánátban –, valamint az Orosz Birodalom részét képező Besszarábiában. Az első világháborút követően Erdélyt, Kelet-Bánátot, Észak-Bukovinát és Besszarábiát a Nagy-Romániaként ismert államhoz csatolták. A legnagyobb kiterjedésű román állam a két világháború közötti Nagy-Románia volt; a jelenlegi Románia határai a második világháborút követően alakultak ki, amikor a területei közül Besszarábiát, Észak-Bukovinát és Herțát (Hercát) a Szovjetunióhoz, Dél-Dobrudzsát pedig Bulgáriához csatolták. A határon túli románok nagyrészt a jelenlegi Románia határai mentén élnek, illetve Közép- és Kelet-Európa számos országában képeznek kisebbségi csoportokat. A kivételt a Moldovai Köztársaság jelenti, ahol a népesség többségének identitása – moldáv vagy román – régóta, illetve jelenleg is igencsak átpolitizált kérdésnek számít. Romániában ezekre a románokra a „külföldi románok” (*românii de pretutindeni*) kifejezés utal, és a román külügyminisztériumon belül külön osztály foglalkozik az ügyekkel. A „külföldön élő románok” kifejezés egyaránt utal a szerbiai, ukrainai és moldovai – őshonos kisebbségként élő – románokra, valamint az Olaszországba, Franciaországba vagy Kanadába nemrégiben kivándoroltakra.

A román hatóságok már hosszú ideje proaktívak voltak a külföldön élő románoknak nyújtandó támogatást és védelmet illetően; Traian Băsescu például nagy támogatója volt a moldávoknak, illetve határozottan kiállt

¹⁷ 1997-ben a Szlovák Köztársaság elfogadta a szlovák expatriáltakról szóló, 70/1997. számú törvényt, és – a régióban első országként – területen kívüli állampolgárságot kínált a külföldön élő szlovákoknak. 2005 óta a kedvezményes honosítási eljárás csak azt követően válik elérhetővé a szlovák expatriáltak számára, hogy legalább három évet éltek, megszakítás nélkül, az ország területén.

¹⁸ KUSA, Dagmar: *The Slovak Question and the Slovak Answer. Citizenship During the Quest for National Self-determination and After*, In: BAUBÖCK, Rainer – PERCHINIG, Bernhard – SIEVERS, Wiebke (eds.): *Citizenship Policies in the New Europe*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2009.

¹⁹ Kezdetben a Havasalföldi és Moldvai Fejedelemségek együttesen alkották az Egyesült Román Fejedelemségeket, amely később – hivatalosan – Románia néven vált ismertté.

²⁰ Ekkor kiáltották ki Románia függetlenségét az Oszmán Birodalomtól.

a két ország egyesítése mellett. A szerbiai és ukrainai románok számára nyújtott támogatás leginkább oktatási, illetve kulturális jellegű. Mégis, Románia részéről a külföldön élő románokat érintő legfontosabb intézkedés az állampolgárságról szóló törvényhez fűződik, amelyet a kommunizmus bukását követően fogadtak el első formájában, később módosították, ám még mindig előkerül időnként – és megosztja a feleket – a közéleti vitákban. A Bukovinában – vagyis egy olyan régióban, amely része volt a Romániát képező történelmi tartományok egyikének, valamint Nagy-Romániának a két világháború között – élő románok, csakúgy, mint a szomszédos Moldovai Köztársaság állampolgárai számára fennáll a lehetőség a román állampolgárság *visszaszerzésére*. Román állampolgárságért ezen keretek között azok folyamodhatnak, akik bizonyítani tudják, hogy felmenőik között volt legalább egy, aki Nagy-Románia állampolgára volt a két világháború között. Az ukrán állampolgárok viszont nem tarthatnak fenn kettős állampolgárságot, és le kell mondaniuk ukrán állampolgárságukról, amennyiben román állampolgárokká kívánnak válni. Szerbiában ehhez képest más a helyzet, mivel a szerb állampolgárokra nem vonatkozik a román állampolgárság visszaszerzésének lehetősége, ugyanis a Vajdaság és Bel-ső-Szerbia területe sohasem tartozott Romániához. Ennélfogva a szerbiai románoknak az állampolgárság megszerzésére irányuló általános eljáráson kell végigmenniük.

Közösségi kötelek és identitásstruktúrák

Meggyőződésünk, hogy a kisebbségi, illetve az etnikai identitás nem eleve adott, hanem konkrét helyzetekben kifejeződő konstrukció. Továbbá, az önkifejezés eszköze az egyén számára. A fókuszcsoportos beszélgetések lehetővé tették számunkra bizonyos társadalmi gyakorlatok nyomon követését és vizsgálatát: azt, hogy az egyének hogyan azonosítják önmagukat, és hogyan viszonyulnak a közösség többi tagjához. A kisebbségi identitás vizsgálatakor a kiindulópontot Brubaker triadikus modellje jelentette – feltételezve, hogy a Magyarországgal, illetve Romániával szomszédos országokban élő magyar, illetve román etnikai csoportoknak eltérőek az attitűdjei a lakhely szerinti országuk, az anyaországuk, valamint saját kisebbségi közösségeik iránt. Ezek a többszörös kötődések, valamint az a körülmény, hogy kisebbségi közösségek tagjairól van szó, sajátos, többretegű identitásstruktúra kialakulásához vezetnek, amely jól tükröződik abban, hogy milyen szerepet tulajdonítanak a nyelveknek, illetve milyen viszonyban állnak a nyelvekkel – mind az anyanyelvet, mind a hivatalos nyelvet tekintve.

Bukovinában fontosak a kulturális kölcsönhatások. Ez itt kicsiben Európa, Kelet és Nyugat között, az etnikai csoportok közötti harmónia modellje, ahol európaiként élnek az emberek. (MUkr)

Nálunk gyakoribb, hogy könnyen keverjük a szlovákokat a magyarral. Gömörön²¹ megvan a kis belterünk, erősen kapcsolódunk a szlovákokhoz. Elkezdjük szlovákul a mondatot, és magyarul fejezzük be. [...] Vagy néhány roma szót is csempészünk bele... (FG3Sk)

A nyelvek jelentősége figyelhető meg abban is, hogy a kutatás egyik ukrainai résztvevője – egy fiatal diák (FG1Ukr) – „három nyelven: oroszul, románul és ukránul” ír dalszövegeket az általa szerzett zenéhez, mivel ez az a három nyelv, amelyekkel folyamatos kapcsolatban áll, és amelyek utalnak az identitására. Ám ezt a többszörös (nyelvi) identitást szükség szülte; annak a helynek a sajátos kontextusában fejlődött ki, ahol ezek a kisebbségek élnek:

A bukovinai románok mind tudnak románul, mert az az anyanyelvük, és mind tudnak ukránul és oroszul. Nem mindenki tud jól ukránul, de mindenki beszéli az ukrán nyelvet, mert muszáj. Bekapcsolod a tévét, és ukránul megy a híradó. (FDUkr)

A kisebbségi közösségek tagjainak nemcsak több nyelven kell beszélniük, de az önazonosságuk kialakítását is nehezíti az a körülmény, hogy a haza (az anyaország) határai nem esnek egybe azzal az országgal, amelyben élnek. A résztvevőktől azért kérdeztük meg, hogy melyik országot tekintik hazájuknak, mert ezáltal kívántuk vizsgálni, hogy hogyan konceptualizálják a viszonyukat ahhoz a területhez, amelyen élnek, illetve meg akartuk érteni az anyaállamhoz és lakhely szerinti államhoz fűződő kapcsolatukat. A Szlovákiában élő magyaroktól kapott válaszokból az derült ki, hogy a haza fogalma regionális meghatározottságú: azt a régiót értik alatta, ahol a mindennapjait élik, vagy ahol születtek. A résztvevők sem Szlovákiát, sem Magyarországot nem nevezték hazájuknak; némelyikük kifejezetten visszautasította, hogy választania kelljen az anyaország és azon ország között, ahol él. Sőt a válaszadók egy kisebb része számára a haza csupán spirituális fogalom, amely a Kárpát-medencéhez, illetve magához a magyar nemzethez kapcsolódik.

Azt is fontos megemlíteni, hogy a *hontalanság* érzését a szlovákiai magyarokkal folytatott fókuszcsoportos beszélgetések mindegyikében megemléltette valaki, rámutatva arra, hogy a kisebbségi identitásstruktúrákhoz szorosan kapcsolódik a biztonságérzet hiánya; ezek a magyar kisebbségi közösségek nem önkéntes alapon, hanem egy politikai döntés – a trianoni békeszerződés

²¹ Történelmi régió Szlovákia középső részén.

– hatására jöttek létre.²² Néhány résztvevő még tovább ment, és arról számolt be, hogy a nemzete által elárultnak érzi magát – utalva arra a magyarországi népszavazásra, amelynek során a válaszadók nem támogatták azt a felvetést, hogy a határon túli magyar közösségek tagjai állampolgárságot kapjanak:

[...] a mi generációnkból nagyon kevés van, aki magyarnak vallja magát, és Szlovákiát a hazájának érzi. Magyarország meg, pontosan arról a dátumról felelek,²³ nem vállalta fel az ügyünket, úgyhogy mi úgy élünk itt, hogy itt vagyunk, itt adózunk, de hontalanok vagyunk. (FG2Sk)

Merőben más a helyzet azon románok esetében, akik számára a haza definíciója igen gyakran regionális alapú, és sokkal biztonságosabbnak tűnik. A Szerbiában és az Ukrajnában élő román kisebbségek is erős azonosulást mutatnak az iránt a – soknyelvűségre és sokkultúrájúságra épülő, némelykor idealizált – modell iránt, amelyben élnek. Ilyenek például a szerbiai Vajdaságban élő románok, amint az elhangzott az egyik – a régió fővárosában, Újvidéken lebonyolított – fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés során:

Vajdaság szerintem különleges, mert itt olyan sok különböző kisebbség él. És mind együtt élnek. Multikulturális tájegység, és mi büszkék vagyunk erre. Olyan sok kisebbség él itt együtt, hogy ez európai szinten egyedülálló, szerintem. (FG2Ser)

Mind Szerbiában, mind Ukrajnában megfigyelhető, hogy a régióhoz fűződő erős azonosságtudat további megerősítést nyer, amikor az odavalósiak – spontán módon – összehasonlítják a helyzetüket és az érzelmeiket azokéval, akik az utóbbi időben érkeztek, illetve telepedtek le. Úgy látják, hogy a *jöttmentek* valamiképp szakítanak a régió hagyományaival és közös kultúrájával. Vajdaságban például a boszniai háborús menekülteket úgy jellemezték, mint akik „kihajigálják a szemetüket az ablakon”, „elégge lobbanékonyak”, és gyakran okoznak „botrányokat” (FG1Ser). Hasonlóképpen, az ukrajnai románok úgy jellemzik a Bukovinában élő galíciaiakat, mint akik kevésbé toleránsak és „elégge izgágák” (FG3Ukr). Az erős regionális azonosságtudat mellett a román kisebbséghez tartozók érzelmileg kötődnek ahhoz az országhoz, ahol élnek, de nem olyan módon, amint azt Szlovákiában tapasztaltuk: a lakhelyük szerinti állam iránti lojalitás érzését gyakran említik ugyan, ám az nem része a hazára vonatkozó fogalmuknak.

²² BÁRDI Nándor: Magyarország és a kisebbségi magyar közösségek 1989 után, *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 2013/2-3., 40-79. p.

²³ Népszavazás az országhatárokon kívül élő magyarok extraterritoriális, helyben lakáshoz nem kötött állampolgárságáról, 2004. december 5-én.

Mi és ők

Amint az utolsó példa mutatja, az azonosságtudat konstruálódása gyakran függ attól, hogyan határozzák meg azt, hogy kik a *mások*. Itt utalunk Brubaker és Cooper érvelésére, amely szerint „az identitás, mint sajátosan kollektív jelenség, egy csoport vagy társadalmi kategória tagjainak körében meghatározza az alapul szolgáló, egyszersmind fontos következményekkel járó azonosságtudatot. Ennek az azonosságtudatnak a szolidaritás az elvárt kifejezési formája.”²⁴ A fókuszcsoporthoz beszélgetések során azt is megkérdeztük a résztvevőktől, hogy mit gondolnak a magyarországi magyarokról vagy a romániai románokról – megállapítandó, hogy létezik-e az a feltételezett etnocentrizmus, amely kulturálisan és tudatilag megkülönbözteti a magyarországi/romániai magyarokat/románokat a Magyarország/Románia határain kívül élő magyaroktól/románoktól.²⁵

A válaszok alapján a kisebbségben élők számára csak kis mértékű az *azonosság a többségi magyarokkal*. Jóllehet volt néhány válaszadó, aki beszámolt bizonyos pozitív érzésekről a Magyarországon élő magyarok iránt, a negatív előítéletek domináltak. Létezik egy mély strukturális osztóvonal, egy látáhatatlan tudati korlát: a magyar nemzethez való tartozás természetes azok számára, akik Magyarországon élnek, míg a szomszédos országokban élő magyarok számára érzelmi, kulturális töltetű kérdést jelent, amely meghatározza a mindennapi életüket; azt, hogy mit hogyan csinálnak. Azt mondhatjuk, hogy a legfontosabb különbségek állandósultak; a határok kultúrát meghatározó szerepe folyamatosan érvényesül, és akkor a legerőteljesebb, amikor a magyar nemzethez, illetve a nemzeti szimbólumok jelentéséhez való viszonyról van szó.

XY, [...] ő össze-vissza csókolta a magyarigazolványt, amikor átvette...
[...] '12-ben vagy mikor született az öreg, és neki ez lelkileg... [...] Kirakta az összes második világháborús kitüntetését. És sírt az öreg, amikor ezt megkapta. Szóval a jelképeket ti ott [Budapesten] nem fogjátok fel, itt mi jobban. (FG2Sk)

Észrevehető, hogy amikor a magyarországi magyarok *többségiként* azonosítják magukat más magyar etnikumúakkal szemben, ez negatív hatású az utóbbiak önazonosságára nézve. Az is általános, illetve mindennapos tapasztalat volt a kutatás résztvevői számára, hogy a magyarországi magyarok semmit

²⁴ BRUBAKER, Rogers – COOPER, Frederick: *Beyond Identity, Theory and Society*, Vol. 29, No. 1, 2000, 1–47. p.

²⁵ CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*, Balassi Kiadó, Budapest, 2002.

sem tudnak róluk – alapvető dolgokat a közösségekről, az életkörülményeiről –, amint az a nekik feltett kérdésekből kiderül:

[...] tájszólásban beszéltem, és ebből kifolyólag azt feltételezték rólunk, hogy mi elmaradottak vagyunk Szlovákiában. Hogy van-e televíziónk otthon, meg ilyeneket kérdeztek. (FG2Sk)

Hozzá kell tennünk, hogy a szomszédos országokból érkező magyarokat Magyarországon gyakran bevándorlónak tekintik, illetve – aszerint, hogy melyik országból valók – egyszerűen csak *szlovákként*, *szerbként*, *ukránként* vagy *románként* utalnak rájuk. Ez az attitűd az érintettek identitásstruktúrájában is megfigyelhető, de mintegy a különbözőség alapjaként konceptualizálódik:

Nekem az, hogy magyar vagyok, nem azt jelenti, hogy én magyar vagyok, hanem én hozzátenném, hogy szlovákiai magyar vagyok, felvidéki magyar vagyok. [...] de... szóval... ez egy külön fogalom. Mindenféléképpen el kell látni ezzel a jelzővel, hogy szlovákiai magyar. [...] Mert más, mint magyarországi magyarnak lenni. (FG5Hun)

Noha a résztvevők némelyikét mindennapi kapcsolat fűzi Magyarországhoz, illetve évtizedekre visszanyúló ismeretség magyarországi magyarokhoz, a két közösséget az egymásra vonatkozó tudás hiánya, valamint a sztereotípiák elválasztják egymástól, leginkább szimbolikus értelemben.

A románok esetében – mind Ukrajnában, mind pedig Szerbiában – hangsúlyosabbnak tűnt az azonosságérzet. A Nyugat-Bánátban élő románok szoros kötődést éreznek a kelet-bánáti és a romániai románokkal. A többséghez tartozók szintén részesei ennek a regionális értelemben vett identitásnak; legalábbis a kisebbségi közösségek tagjainak elgondolása szerint. A romániai románokról, valamint Romániáról kialakított vélemények általában kedvezőek – főleg Románia európai uniós csatlakozása óta –, de az a tény, hogy más országban élnek, fontos szerepet játszik az identitásstruktúrájukban, ám nem annyira meghatározó módon, mint a szlovákiai magyarok esetében. A különbségekről egy – Romániából származó, Szerbiába áttelepült – román résztvevő így vélekedett:

Vannak különbségek és hasonlóságok az itteni és az ottani románok között, csakúgy, mint bármelyik nép esetében: például a romániai szerbek és a szerbiai szerbek között is vannak. Szerintem ez logikus, hiszen egész életükben itt éltek, és a különböző népek mentalitása különböző. De az ő mentalitásuk a többségiekére hasonlít. [...] Az állam, amelyben élsz, alakít téged. (OPSer)

A fentiek pontosan ugyanazt tükrözik, amit egy idősebb újvidéki nő fejtett ki:

A szerbek kemények, és ők tettek engem olyanná, amilyen vagyok. Nem lehetek puha, mint a palacsinta. (VMSer)

Mindez azt mutatja, hogy a szerbiai és ukrainai románok – csakúgy, mint a szlovákiai magyarok – az azonosságot hangsúlyozzák ugyan, de *ármlyalt identitásról* tesznek tanúságot,²⁶ az anyaországban élő románokkal, illetve magyarokkal összehasonlításban.

Állampolgárság

Állításunk szerint az állampolgárság rugalmas kötelékként értelmezhető az állam és az egyén között,²⁷ és kettős állampolgárság esetén a különböző állampolgárságok értéke eltérő lehet az érintettek számára.²⁸ Emellett elemezzük és összehasonlítjuk az eleve adott szlovák/szerb/ukrán és az új, egyénileg megszerzett magyar/román állampolgárság különböző aspektusait, valamint azt, hogy milyen értéket jelentenek a kutatás résztvevői számára. A cél annak megértése, hogy hogyan integrálható(ak) – ha egyáltalán – az állampolgárság(ok) a résztvevők identitásstruktúrájába; a kategóriák közötti kapcsolatok észrevétele; valamint az identitás-/állampolgárság-hierarchia ezen kategóriákból felépülő struktúrájának feltárása.

A szlovákiai magyarok szinte mindegyike úgy utalt a szlovák állampolgárságra, mint az állammal való, üres kapcsolatra. A lakóhely szerinti ország állampolgárságát leginkább csak jogi kötelékként értelmezték, amely jogokból és kötelezettségekből áll össze. Ennek az az oka – amint azt a kutatás résztvevői kifejtették –, hogy nem szlovák nemzetiségű állampolgárokként kívülállónak érzik magukat; úgy érzik, hogy a közösségük nem részese az államépítési folyamatnak.

Ott van például a szlovák himnusz, amit minden éjfélkor leadnak. Azok a képek, amiket közben bejátszanak. Minden régióról van legalább egy kép, kivéve Dél-Szlovákiát. Ez nekem csakis azt jelenti, hogy számukra nem vagyunk részesei a szlovák társadalmi és politikai rendszernek, úgy

²⁶ DANERO IGLESIAS, Julien – STĂNCULESCU, Cristina: Identités nuancées à la frontière de l'Union européenne. Cahul, Moldavie, *Studia Politica – Romanian Political Science Review*, Vol. 13, No. 3, 2013, 457–475. p.

²⁷ ONG, Aihwa: *Flexible Citizenship: the Cultural Logics of Transnationality*, Duke University Press, Durham, 1999.

²⁸ SOYSAL, Yasemine Nuhoglu: *Limits of Citizenship. Migrants and Postnational Membership in Europe*, University of Chicago Press, Chicago, 1994.

gondolkodnak rólunk, hogy mi csak ilyen kívülállók vagyunk, akik itt élnek, és kész. És egyébként mi ezt el is hisszük, és saját magunkról is azt gondoljuk, hogy outsiders vagyunk. (FGSk3)

Hasonló attitűd figyelhető meg a Románia határain kívül élő románok esetében is, akik számára az egyetlen *igazi* állampolgárság a román; bármely más állampolgárság értéktelen:

Megvannak az irataim. Azokban benne van, hogy 1938-ban születtem, ebben a faluban, ebben a járásban, az év is benne van, az óra, a nap. És románul van írva. Aztán jöttek a szovjetek, felszabadítottak minket – megszálltak minket –, és megváltoztatták az állampolgárságunkat. Elvették tőlünk [az iratainkat], és erőszakkal, kérdés nélkül beírták, hogy „a Szovjetunió állampolgára”. Ukrajna a függetlenné váláskor ukrán állampolgárt csinált belőlem. Hogy megkérdezett-e engem bárki? Nem. Én ugyanaz maradtam, mint aki születésemkor voltam. (ABUkr)

Miközben úgy látjuk, hogy a román etnikumúak számára a szerb, illetve az ukrán állampolgárság leginkább jogi kötelék – kapcsolatot jelent azzal a területtel, azzal az országgal, ahol születtek –; pontosan úgy, ahogyan az megfigyelhető volt a szlovákiai magyarok esetében, ám azzal a fontos különbséggel, hogy ezekre az állampolgárságokra általánosságban nem üres vázként tekintenek. Azonosságérzet – sőt akár lojalitásérzet is – érzékelhető az iránt az ország iránt, amelyben élnek, összefüggésben a korábban tárgyalt regionális azonosságtudattal; illetve talán azért, mert az általunk megkérdezett szerbiai és ukrániai románok egyaránt úgy érezték, hogy van szavuk az országukban, hogy etnikailag *különbözőek* ugyan, ám jogaikat tekintve *egyenlőek* a többséggel (FG1Ser).

Azt mondhatom, hogy megvan minden jogunk, vannak iskoláink, van médiánk; úgy érezzük, hogy itthon vagyunk, idevalósiak vagyunk. Nem érezzük magunkat kisebbségnek. Igen, lélekszámot tekintve kevesebben vagyunk, de őshonosak vagyunk, az elődeink vagy háromszáz éve jöttek ide. (AUSer)

Soha nem éreztem úgy, hogy bárki megtagadta volna a jogomat, hogy beszéljek, hogy énekeljek, hogy... Nem tudom. Van rádióadónk, vannak újságjaink, van mindenünk. (FG3Ukr)

Ami az anyaország által nyújtott állampolgárságot illeti, azok a szlovákiai magyarok, akik magyar állampolgárságot szereztek, erről az újonnan létesült

viszonyról inkább úgy beszéltek, mint a nemzethez – és nem magához az országhoz – fűződő érzelmi kapcsolatról:

Nekem például nagyon fontos volt, hogy a magyar kormány elfogadta ezt a módosítást. [...] Vége [...] itt a kompenzáció 2004. december 5. miatt. Van egy ilyen történelmi folytonosság az emberek között. Sokáig nagyokat mosolyogtam magamban, mikor eszembe jutott, hogy van egy ilyen lehetőségünk. [...] Vége van egy ilyen hívás az anyaországtól a körülötte élő magyarok felé. (FG5Hun)

Hasonló érzelmi viszonyulással találkozhatunk a bukovinai románok körében, akik a román állampolgárság visszaszerzését történelmi alapú jognak látják, minekutána a kisebbséget leválasztották a „történelmi anyaország”-ról (LCUkr); hasonlóképpen, amint az Magyarország területvesztése során történt:

[Azok, akik visszaszerezték az állampolgárságukat] azért jogosultak az állampolgárságra eszerint, mert a szüleik sosem mondtak le a román állampolgárságukról. Megfosztották őket tőle. Azt mondhatjuk, hogy Románia civilizált, igazságos törvényt fogadott el most, ami helyreállítja a történelmi igazságot. (NTUkr)

Szerb állampolgárok számára nem érhető el a román állampolgárság visszaszerzésének fent említett formája. Így tehát a szerbiai románoknak az állampolgárság megszerzésére irányuló általános eljárást kell igénybe venniük, és vannak olyanok, akik ezt meg is teszik (ECSer). A helyzetből adódóan némelyek frusztráltak; nem értik, hogy míg a moldovai vagy ukrainai románok visszaszerezhetik az állampolgárságukat, a szerbiai románoknak miért nincs erre lehetőségük (IBSer), és úgy érzik, hogy Románia nem törődik velük (NCSer).

Úgy fogok meghalni, hogy nem lesz román állampolgárságunk. Magyarország megadta az állampolgárságot a polgárainak, Szlovákia is megadta, Bulgária is megadta, Macedónia is megadta és Horvátország is megadta. Mindenki megadta. Csak mi nem kaptuk meg Romániától. A felmenőink Romániából jöttek el háromszáz éve, és itt telepedtek le. Románok vagyunk, a román néphez tartozunk. (NCSer)

Ez az érzés észlelhető volt a szlovákiai magyarok körében is, amikor a népszavazásról beszéltek, amelynek során nem nyert támogatást a felvetés a magyar állampolgárság rájuk való kiterjesztéséről; ezt sokuk még ma is a nemzet általi cserbenhagyásként értékeli.

A szlovákiai magyar résztvevők többsége ugyanakkor nem fogadta el az állampolgárság igénylésének alapjául az „érzelmi okok”-at: az állampolgárság számukra annak az országnak a területével kapcsolódik össze, ahol élnek, és ebből a keretből nem is kívánnak kilépni. A magyar etnikai közösség tagjaiként elképzelhetetlennek tartották az állampolgárság igénylését anélkül, hogy *igazi* kapcsolatuk lenne Magyarországgal.

Szerintem a magyar állampolgárságnak akkor van jelentősége, ha én Magyarországon le is telepedek. Mert akkor már nem leszek ott szlovák, mint most, mert most úgy neveznek minket. (FG2Sk)

Érdekes ugyanakkor az is, hogy a résztvevők többsége mégis abból indult ki, hogy az anyaország részéről az állampolgárság felkínálása a magyar identitás megszilárdítását, erősítését célozza. Mindazonáltal úgy érveltek, hogy a magyar identitás számukra nem kapcsolódik össze a magyar állampolgársággal:

Fel lehet nevelni itt a magyar nemzedéket. Itt is ugyanúgy megvannak a jogaink, vannak iskoláink [...] Én nem érzem azt, hogy hasznom származna abból, hogy felvegyem az állampolgárságot. [...] Nem attól lesz valaki magyar nemzetiségű, hogy most odabiggyesztek [...], hogy ő magyar állampolgár. (FG4Sk)

Valami hasonló tapasztalható a külföldön élő románok esetében is; azt illetően, hogy a *nemzethez* való kötődés túlmutat számukra az állampolgárságon:

Mitől lenne jobb egy útleveletől? Román vagyok, a férjem is román, a szüleim... A gyerekeim román iskolába járnak. Románul beszélek. Mi szükségem lenne román útlevele? Románnak érzem magam, itt. És nincs útlevelem. (FG2Ukr)

Ismét mások inkább eszköz mivolta miatt döntenek az állampolgárság mellett. Sem Szlovákia, sem Ukrajna nem engedélyezi a kettős állampolgárságot. Hogy, hogy nem, sokan azok közül, akikkel talákoztunk, arról számoltak be – illetve azt közölték indirekt módon –, hogy kettős állampolgárok (DCUkr, VTUkr); illetve azt, hogy Ukrajnában sokaknak van két állampolgársága (NHUkr). Az ukrán állampolgárok úgy tartották, hogy a kettős állampolgárság „nem megengedett” ugyan, de „nem tiltott” (Fg2Ukr), és elmondták, hogy a gyanú szerint egyes ukrán hatósági személyek számos különböző állampolgársággal rendelkeznek, némelyikük „négy, öt vagy hat” különböző állam polgára (FG2Ukr). A határőrök is megértőek, ha olyan ukrán állampolgárral találkoznak a határon, akinek román és ukrán útlevele is van (VBUkr), noha nemrégiben „sokakat megbüntettek” kettős állampolgárság

miatt (FG2Ukr). Az állampolgárság megszerzése szabad utazást jelent annak, akinek „elege van Ukrajnából” (ABUkr), illetve elkerülhetővé teszi számára, hogy illegálisan kelljen dolgoznia Európában.

Az itteniek közül sokan mondják magukat románoknak... Sokan mennek esküt tenni Romániába. Ez egy vicc. Azt akarják, hogy szabadon utazhassanak Európába, hogy dolgozhassanak. Európába menni nem egyszerű, a vízum sokba kerül, és általában csak turistaként mehetsz. És akkor illegálisan vagy Európában, és bujkálnod kell. Amíg el nem kapnak. Ha elkapnak, visszaküldenek. És akkor kezdődik minden előlről, hacsak nincs román útleveled. (VBUkr)

A második állampolgárság instrumentális értelmezése megfigyelhető az egyik vajdasági résztvevő példáján keresztül is. A beszélgetés során nemcsak a Románia által nyújtott állampolgárság, hanem a magyar állampolgárság is felmerült választási lehetőségként. A Magyarország által kínált, kedvezményes honosítási eljárás révén megszerezhető állampolgárság ugyanis szintén opció lehet, ha valaki „Nyugatra akar menni”: ki akar szabadulni a körülmények fogságából, illetve jobb életet akar élni. Egy európai uniós ország állampolgársága tehát olyan többletnek tekinthető, amelynek révén külföldre lehet utazni, jobb világot látni (FG2Ser), és egyesek „csak az elmenés miatt” „csinálják”, mivel az „jobb életet” jelent (FG2Ser).

Tizenötször folyamodhattam volna bolgár állampolgárságért, és talán fogok is egyszer. Csak hát kétszer is el kellene menni Szófiába, és az elég nehézkes, mert elég messze van. (NCSer)

A jelek szerint tehát némelyek úgy értelmezik a helyzetet, hogy ha a vajdasági románok nem kapnak állampolgárságot Romániától, akkor megpróbálkozhatnak a magyar állampolgárság igénylésével – vagy a bolgár állampolgárságéval, amint az utolsó példa mutatja –, mivel erre jogilag lehetőségük van (FG2Ser).

Mindazonáltal a kutatás során a román identitáshoz fűződő illetén, instrumentalizált kötődési formák mellett gyakorta azonosítható volt más – nem instrumentalizált – kötődés is a nemzeti identitáshoz. Azok, akikkel Szerbiában és Ukrajnában beszélünk, mind erős lojalitást mutattak az ország iránt, amelyben élnek, ugyanakkor erős román identitást is mutattak (MMSer, TUSer, OMUkr, VTUkr); köztük olyanok, akik még soha nem jártak Romániában (DSSer), sőt még olyanok is, akik nyilvános helyzetekben néha kissé szégyellik, hogy románul beszélnek (MMSer, FG1Ser, FG1Ukr, FG2Ukr, FG3Ukr). Arra a kérdésre, hogy folyamodnának-e magyar állampolgárságért, a szerbiai románok közül néhányan azt válaszolták, hogy „idegennek

éreznek magukat”, mivel „nem beszélnek a nyelvet” (ECSer), vagy azt, hogy ezzel „eladnák magukat” (DSSer).

Következtetések

Noha az anyaországi nemzetpolitika háttere, illetve mozgatórugói eltérőek Magyarország és Románia esetében, mégis felfedezhetünk hasonlóságokat az állampolgárság-politikájuk hatásait tekintve. A nemzet(-újja)építésre irányuló anyaországi politika szempontjából mindkét esetben alapeszköz az állampolgárság kiterjesztése. Mindazonáltal, amint azt fentebb láthattuk, az állampolgársági intézkedések kedvezményezettjei nem értékelik egyformán az állampolgárságot, illetve különbségtételre hajlanak. Ennek számos oka lehet, tekintve, hogy az egyének számára az állampolgárság nem hordoz egyforma értékeket. Peter Spiro szerint „a kettős állampolgárság szinte mindig azzal jár, hogy az egyik állampolgárság kedvesebb a másiknál”,²⁹ és megfigyeléseink szerint ez a választás kontextustól függ, illetve jelentős mértékben tükrözi a kisebbségi közösségek tagjainak egyéni körülményeit.

A legfontosabb különbség a szlovákiai magyarok és a szerbiai románok döntései között összefüggést mutat az EU-állampolgársággal. Megjegyzendő, hogy a szlovákiai magyarokkal folytatott fókuszcsoportos beszélgetések egyike során a résztvevők között mély ellentétek alakultak ki a kedvezményes honosítás kapcsán – néhányan a nemzethez tartozás formális bizonyítékának, az érzelmi kötelék papíron való rögzítésének látták, míg mások elképzelni sem tudtak olyan okot, ami miatt érdemes lenne igénybe venniük az eljárást. A szerbiai és ukrainai románok körében kisebbségben voltak azok, akik szerint nincs szükség román állampolgárságra ahhoz, hogy románnak érezzék magukat; a többség úgy tekintett az anyaország állampolgárságára, mint *kilépőjegyre*,³⁰ amely bővítheti az életlehetőségeiket. A kutatásba bevont románok többsége esetében tehát az állampolgárság nyilvánvalóan instrumentalizált felfogására derült fény, míg a magyar megkérdezettek közül csak néhányan fejeztek ki ilyen attitűdöket.

Érvelhetünk úgy, hogy az anyaország által biztosított kedvezményes honosítási eljárás – különböző okokból bár, de – fontos a kisebbségi közösségek tagjainak önazonossága szempontjából. Az érzelmi okok, az összetartozás érzése csak akkor kerülnek előtérbe, ha az állampolgárság igénylésének nincsenek gyakorlati, instrumentális okai. Mindazonáltal az anyaország állampolgárságának

²⁹ SPIRO, Peter: Dual Citizenship as Human Right, *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 8, No. 1, 2010, 111–130. p.

³⁰ BIEBER, Florian: Dual citizenship can be a solution, not a problem, In: BAUBÖCK, Rainer (ed.): *Dual Citizenship for Transborder Minorities? How to Respond to the Hungarian-Slovak Tit-for-tat. EUDO Citizenship*, EUI Working Papers, RSCAS, Fiesola, 2010/757.

jelentőségét nem szabad túlbecsülni, tekintettel arra, hogy a regionális identitás meghatározóbb az anyaország és a lakóhely szerinti ország határán élő etnikai kisebbségek identitásstruktúrájában. Láthattuk, hogy az etnikai kisebbséghez tartozók – attól függően, hogy megítélésük szerint tiszteletben tartják-e a jogait – érezhetik magukat nem szívesen látott állampolgároknak avagy a politikai közösség büszke és egyenlő tagjainak is a lakóhelyük szerinti országban.

Noha léteznek eltérések a tekintetben, hogy a kisebbségi közösségek tagjai mennyire tartják különbözőnek magukat az anyaországban élőkötől, megjegyzendő, hogy mind a magyar, mind a román etnikumúak különbözőnek tartják magukat a magyarországi/romániai magyaroktól/románoktól. Az ilyen érzéseket csak tovább fokozza az anyaországi – többségi – közösségek tagjainak tudatlansága, akik gyakran semmit sem tudnak a határon túl élő közösségekről, vagy pedig másodrangúnak tekintik a nemzeten belül a kisebbségi közösségek tagjait. Utóbbiak számára a helyi vagy regionális közösség elsőbbséget élvez a nemzethez mint nagyobb közösséghez képest; illetve a kisebbségi sorban élők elsődleges érdeke az, hogy identitásukat megőrizték az olyan kihívásokkal szemben, mint az asszimiláció, az elvándorlás és a magas munkanélküliségi ráta.

A határ két oldalán élő etnikai közösségek közötti korlátokat, úgy tűnik, a helyi/regionális különbségek tartják fenn, illetve az, hogy a kisebbségi közösségeknek a lakóhelyük szerinti állam polgáraival – és nem az anyaország polgáraival – való együttélést illetően van tapasztalata. A kedvezményes honosítási eljárás, illetve az újonnan szerzett anyaországi állampolgárság nagyon fontos lehet – akár érzelmi, akár instrumentális okokból –, de csak az érintettek bizonyos része számára. Mások tudomást sem vesznek minderről, azt vallva, hogy a nemzeti identitásuk sokkal inkább függ attól, hogy fenntarthatassák és fejleszthessék helyi/regionális identitásukat – jogaik, illetve kisebbségvédelmi intézkedések révén. A fentiek mind azt sugallják, hogy olyan folyamatos kölcsönhatásoknak lehetünk tanúi, amelyek az etnikai közösségek egyes tagjainak különböző identitásai között zajlanak; annak, hogy mindenki az adott kontextusra jellemző körülmények közepette építi, illetve építi újra a különböző identitásainak hierarchiáját.

Azok a résztvevők, akik helyeselték a magyar kormány által kínált kedvezményes honosítási eljárást, az állampolgárságot összekapcsolták nemzeti azonosságtudatukkal. A kutatás ezen résztvevői számára a magyar állampolgárság a magyar nemzethez tartozás érzésével egyenlő, illetve azzal, hogy igazi, *papíralapú* viszony fűzi őket az anyaországhoz. A magyar állampolgárság számukra valami olyasmi, ami megerősíti őket a *magyarságukban*, és segít nekik kilépni a kisebbségi létkeretből, amelyhez a biztonság hiányának érzete társul.³¹

³¹ PAPP Z. Attila: Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős magyar állampolgárság által, *Regio*, 2014/1., 118–151. p.

Az állampolgárság ilyen, *érzelmi alapú* felfogása különbözőképpen fejeződött ki az Ukrajnában, illetve a Szerbiában élő románok részéről. A kutatás szerbiai résztvevői bírálták Romániát a méltánytalan anyaországi nemzetpolitikája miatt – de nem abból kifolyólag, hogy a nemzeti önazonosságukat az állampolgársághoz kötötték volna, hanem néhány más, sokkal gyakorlatiasabb ok miatt. Továbbá, az ukrainai résztvevők számára az állampolgárság olyan *jo-*got is jelent, amelytől megfosztották őket a második világháború után.

A magyarok esetében viszont a résztvevők többsége nem kapcsolta össze az állampolgárságot az érzelmekkel. A jelentőségét elsősorban a saját, kisebbségi nézőpontjukból közelítették meg. Először is, a magyar állampolgárság önmagában nem oldja a kisebbségi közösségük fő problémáit: az asszimilációt, az elvándorlást és a munkanélküliség magas szintjét. Másodsor, az állampolgárság nem alkalmas arra, hogy erősítse a nemzeti azonosságtudatot, mivel a kettő nem áll összefüggésben egymással. Harmadszor, Szlovákia és Magyarország egyaránt tagjai az Európai Uniónak, és a magyar állampolgárság nem kínál számukra semmilyen gyakorlati, illetve speciális előnyöket – innen nézve a magyar állampolgárság „csak még egy darab papír”. Ez a felfogás megfigyelhető az Ukrajnában és Szerbiában élő románok körében is. Mindazonáltal számukra ez az újabb darab papír sokkal értékesebb, mivel több lehetőséget nyújt, mint az eredeti. Az anyaország által nyújtott állampolgárságot Európába vezető hídnak tekintik, amelyen keresztül jobb életlehetőségek keresésére indulhatnak, valahová máshová – Szerbián, illetve Ukrajnán túl. Az anyaország által nyújtott állampolgárság egyik esetben sem eleve adott, ennél fogva az érintett közösségek tagjai élhetnek a választás szabadságával, és egyénileg eldönthetik, hogy megszerzik-e avagy nem. Az anyaország állampolgárságára mindkét esetben főként mint instrumentumra tekintenek. Míg Szlovákiában a résztvevők többsége úgy gondolja, hogy a magyar állampolgárság csak akkor fontos, ha valaki Magyarországon kíván élni, az ukrainai és szerbiai résztvevők legtöbbször úgy véli, hogy a román állampolgárság *kilépőjegy*ként szolgálhat, illetve eszköz lehet arra, hogy valahol másutt jobb életkörülményekre lelhessenek.

A másik közös pont a kutatás által vizsgált két etnikai csoportot illetően az, hogy – a résztvevőkkel folytatott beszélgetések tanúsága szerint – a regionális azonosságtudat erősödését eredményezi, ha az állampolgárságuk (vagy állampolgárságaik) jelentőségét mérlegelni kezdik. Egyik csoport tagjai sem azonosítják magukat annak a társadalomnak a többi tagjával, amelyben élnek, sem pedig az anyaországban élőkkel. Mind a román, mind pedig a magyar etnikumúak többsége úgy gondolja, hogy az állampolgársági politika nem befolyásolja a nemzeti azonosságtudatukat. A regionális azonosságtudat, valamint a kisebbségi közösségükkel való kapcsolat sokkal fontosabb a számukra.